

ANADOLU AĞIZLARINDA *Kİ* BAĞLAMA EDATI İLE KURULAN YARDIMCI CÜMLELER

Yrd. Doç. Dr. Suzan TOKATLI

Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
suzant@erciyes.edu.tr

Özet

Bağlama edatları ile kurulan yardımcı cümleler, ilk olarak Uygurlar döneminde Soğud ve Tohar gibi İranlı kavimlerin etkisiyle kullanılmaya başlanmıştır. Ki bağlama edatıyla kurulan yardımcı cümleler de Farsçadan çevirilerin yapıldığı Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaygın olarak görülmektedir. Türkçenin yapısına uymayan ki'li birleşik cümleler, bugün Türkiye Türkçesinde sıfat-fiil, zarf-fiil, isim-fiil eklerini kullandığımız için çok yaygın değildir. Bu yazıda, Anadolu ağızlarında ki'li yardımcı cümlelerin kullanımını ve temel cümledeki görevlerini Anadolu ağızları metinlerinden seçtiğimiz örneklerle göstermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Yardımcı cümle, bağlama edatı, cümle unsuru.

SUB-ORDINATE CLAUSES THAT BASED ON PARTICLE *Kİ* IN ANATOLIAN DIALECTS

Abstract

Sub-ordinate clauses that made by particles has been used first under influence of Iranian nations as Soğds and Tohars. This kind combining is seen in Ancient Anatolian Turkish era when translation activity from Perisian Language was pregressive. Combinning sentences that used with particle ki, isn't used widely in Turkey Turkish thanks to Turkish relative clauses. We will try view in this article, the subject using material of Anatolian dialects

Key words: Sub-ordinate clause, particle, sentence element.

Giriş

Yardımcı cümle, temel cümleyi çeşitli yönlerden tamamlayan ve cümlelerin diğer unsurları gibi görevi olan bir cümle unsurudur.

Türkçede bağlama edatları ile kurulan yardımcı cümleler, ilk olarak Uygurlar döneminde Soğud ve Tohar gibi İran kavimlerinin dillerinde kullandıkları yardımcı cümleyi temel cümleye bağlayan bağlama edatlarının taklit edilerek *kim*, *ne*, *kaçan*, *kanyu* gibi kelimelere bağlama edatı görevi yüklenmesiyle kullanılmaya başlanmıştır.¹

¹ Şinasi Tekin, "Eski Türkçe" *TDEK.*, Cilt 2, Sayı A-23, TKA EY., Ankara 1992, s. 69-120.

Farsça bağlama edatı *ki* ile kurulan yardımcı cümleler de Farsçadan Türkçeye tercümelerin yapıldığı Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu dönemde, Türkçe soru zamiri *kim* de *ki*'nin görevini üstlenmiş ve bu dönem metinlerinde her ikisi birlikte 15. yüzyıl sonlarına kadar kullanılmıştır. 15. yüzyıldan sonra *kim*'in kullanımı azalmış ve *ki* bağlama edatı kullanılmaya devam etmiştir.²

Saadet Çağatay, Türkiye Türkçesinde soru cümleleri ve şimdiki zaman, görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman gibi zaman eklerinden sonra da gelen *ki* edatının Eski Türkçedeki tahmin, şüphe, kuvvetlendirme bildiren *erki* edatının aynısı olduğunu, Farsça *ki* ile *erki*'den gelen *ki* edatının birbirine karıştırmamak için cümleye verdikleri anlamı iyi kavramak gerektiğini bildirmektedir³

Bağlama edatları ile kurulan yardımcı cümlelerle ilgili olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır.⁴ Biz de bugün Türkiye Türkçesinde çok fazla kullanılmayan *ki*'li yardımcı cümlelerin Anadolu ağızlarında nasıl ve ne ölçüde kullanıldığını incelemek amacıyla hazırladığımız bu yazıda, *ki*'li yardımcı cümleleri, temel cümlenin yüklemi ile olan münasebetine göre gruplandırarak yüklendiği görevleri Anadolu ağızları metinlerinden seçtiğimiz örneklerle göstermeye çalışacağız.

1-Temel Cümleye Özne Olarak Bağlanan Yardımcı Cümleler

Ki bağlama edatıyla temel cümleye bağlanan bu yardımcı cümleler, temel cümlenin öznesi durumundadır. Aşağıdaki örneklerde *-An* anlamındaki sıfat-fiil grubu temel cümlenin öznesidir:

1- O nedür *ki yüz tanedür barmağı* (EYAD1., 165/17). “Yüz tâne parmağı olan (şey) nedir?”

2- Ol kimdir *ki iki kelle gördü ana rehmini* (AİAD., 104/3). “Ana rahmini iki kere gören o (kişi) kimdir?”

² Şinasi Tekin, “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *TDAYB. 1965*, TDK. Yayınları, Ankara 1966, s. 62; Doğan Aksan, *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s. 66-67.

³ Saadet Çağatay, “Türkçede *ki*<*erki*”, *TDAYB. 1963*, TDK. Yayınları, Ankara 1964, s. 249-250.

⁴ Mecdut Mansuroğlu, “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *TDAYB. 1955*, TDK. Yayınları, Ankara 1988, s. 59-71; Janos Eckmann, “Çağataycada Yardımcı Cümleler”, *TDAYB.1959*, TDK. Yayınları, Ankara 1988, s. 27-58; Şinasi Tekin “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *TDAYB. 1965*, TDK. Yayınları, Ankara 1966, s. 35-63; Hülya Savran, “Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler”, *TDAYB. 1999/I-II*, TDK. Yayınları, Ankara 2003, s. 225-238.

3- Ol kimdir ki gendi eliynen keser gendi serini (AİAD. 104/18). “Kendi eliyle kendi başını kesen o (kişi) kimdir?”⁵:

2- Temel Cümleye Nesne Olarak Bağlanan Yardımcı Cümleler

Bu grupta yer alan yardımcı cümleler, temel cümlenin nesnesi durumundadır. Anadolu ağızlarında birçok örneğinin bulunduğu bu tür cümleler, *-dlğInI,-AcAğInI* anlamında sıfat-fiil ve *-mAsInI* anlamında isim-fiil grupları kurmuş, bu kelime grupları da temel cümlenin nesnesi görevini üstlenmiştir.⁶

⁵ Hülya Savran, agm. s. 226’da temel cümleye kim bağlama edatıyla özne olarak bağlanan yardımcı cümleleri iki grupta incelemiş, ikinci grupta kim bağlama edatının yardımcı cümlenin bir ögesi olmadığını belirterek s. 227’de “Soru cümlesi” başlığı altında şu örneği vermiştir: *Ne kim var eyü kethudadur şaha* “İyi olan herşey şaha yardımcıdır.” Bu örneğin soru cümlesi değil şart cümlesi olduğunu düşünüyoruz. Örneği “İyi olan ne varsa şaha yardımcıdır.” şeklinde açıkladığımızda daha iyi görülmektedir. Ayrıca örneği Savran’ın açıkladığı gibi düşündüğümüzde de kendisinin belirttiği gibi “temel cümlenin hiçbir ögesi değildir” ifadesi isabetli olmamaktadır zira, “iyi olan her şey” kısmı temel cümlenin öznesidir. Savran’ın s. 227’de Kip-zaman cümlesi başlığı altında verdiği örnekler bakalım: *Ol kim öldi ölümsüz ol kaldı/ Uçmağı bu cihânda nakd aldı* “Bu şekilde kendi benliğini öldüren (kişi) kısmı temel cümlenin öznesidir. Diğer örnek şudur: *Kim ölüirse bugün diri ola/ Ol kim ölmez yarın yavuz ola* “Kim böyle ölürse bugün diridir. Ölmeyen yarın (kıyamette) kötü olur.” Bu örneğin ikinci mısramı (Kim böyle ölmezse yarın kötü olur) şeklinde açıkladığımızda Şart cümlesi; (Böyle ölmeyen kişi, yarın kötü olur) şeklinde açıkladığımızda da temel cümlenin öznesi olur. Dolayısıyla bu örneklerdeki gruplandırma ve tespitler de isabetli değildir.

⁶ Hülya Savran, agm., s. 228’de kim bağlama edatı ile temel cümleye nesne olarak bağlanan yardımcı cümleleri “Nesne Cümlesi” başlığı altında iki grupta incelemiştir. İkinci grupta verdiği örneklerde kim’li yardımcı cümlelerin temel cümlenin hiçbir ögesi olmadığını belirtmiştir. Bu gruplandırmanın uygun olmadığını düşünüyoruz. Çünkü, s. 228,229’da Kip-Zaman cümlesi, Bildirme cümlesi, İstek ve emir cümlesi başlığı altında verdiği bütün örneklerin açıklamalarında da görüldüğü gibi kim’li yardımcı cümleler, temel cümlenin nesnesidir. s. 229’da Başkasının sözlerini aynen nakleden ibareler başlığı altında verdiği örnekler bakalım: *Didi kim tazeliğim çağında/ Bir gülün bülbül idim bağında* “Dedi ki: Tazeliğim çağında, bir gülün bağında bülbül idim” örneğini “Tazelik çağında bir gülün bağında bülbül olduğunu söyledi” şeklinde açıklarsak “bülbül olduğunu” kısmı temel cümlenin nesnesi olur. Diğer örnek *Dedi can kim şecaat budur ey ten* “Can dedi ki: Ey ten şecaat budur” şeklindedir. Bunu da “Can tene şecaatin bu olduğunu söyledi” şeklinde açıkladığımızda “bu olduğunu” kısmı temel cümlenin nesnesi olur. *Buyurur kim: Cömerd kişi yakındur Tanrıya dahı yakındur uçmağa, irakdur tamudan* “Buyurur ki: Cömert kişi Tanrı’ya ve cennete yakındır, cehennemden uzaktır” örneği de “ O, cömert kişinin Tanrı’ya ve cennete yakın, cehennemden uzak olduğunu buyurur” şeklinde açıkladığımızda “Tanrıya ve cennete yakın, cehennemden uzak olduğunu” kısmı temel cümlenin nesnesi olur. s. 229’da Soru cümlesi başlığı altında verilen *Bilemezvenin kim niceye değın/ Bu gönüm benim dirmeyiser ögin* “Bu gönüm ne zamana kadar aklımı başına al-

1-Baxı ki orda bir çadır gurulmuş (EYAD1., 40/25). “Orada bir çadır kurulduğunu görüyor.”

2-Bilmim ki ne zaman alacaxdı (EYAD1., 63/25). “Ne zaman alacağını bilmiyorum.”

3-Bilmi ki bu derdin dermanı gendüsü (EYAD1., 87/4). “Bu derdin dermanın kendisi olduğunu bilmiyor.”

4-Baxar ki orda anadan doğma bir gız (EYAD1., 103/35). “Orada anadan doğma bir kız olduğunu görür.”

5- Baxtı ki maltiz yanmamış (DA., XXXIV/6). “Maltızın yanmadığını gördü.”

6- Kız bi baxar ki kelsece éle bi babaigıt, éle bi babaigıt ki héç gözler görmemiş (EYAD1., 146/12,13). “Kız Kelsece’nin kimsenin görmediği kadar babayığıt (biri) olduğunu görür.”

7- Héç bi zaman böyük adam istemez ki küçüğü perişan ola (EYAD1., 75/24,25). “Büyük (olan) kişi hiçbir zaman küçüğünün perişan olmasını istemez.”

8- Baxı ki ne baxa bi tozu dumana gatmış bi pir sakgallı biri bi ata binmiş geli (EYAD1., 41/31,32). “Bakınca sakallı bir yaşlının ata binip tozu dumana katarak geldiğini gördü.”

9- Aldım baxtım ki ne baxam dā çekirdeği bile bitmemiş (EYAD1., 168/9,10). “Aldım, bakınca daha çekirdeğinin bile bitmediğini gördüm.”

10- Pātişah baxar ki padişahuñ gızını Cenāb Allah oña yazmış (AA., 24/5,6). (Padişah, Cenāb Allah’ın kızını ona yazdığını görür.)

11- Bilemezsin ki nolceK (MA., 1-26/13). (Ne olacağını bilemezsin.)

12- O zaman axlı gavramış ki gız devenin içinde (NYA., 9/26,27). “O zaman kızın devenin içinde olduğunu anlamış.”

13- Padişah punnara söyledi ki pırer hégiya söyleğun ki vagit kéçurelum (KDİAT., 183/17,18). “Padişah bunlara vakit geçirmek için birer hikâye anlatmalarını söyledi.”

mayacak bilmiyorum” örneğini, “Bu gönülümün ne zamana kadar aklını başına almayacağını bilmiyorum.” şeklinde ifade ettiğimizde de “aklını başına almayacağını” kısmı temel cümlelerin nesnesi olmaktadır. Bu bölümde verdiği diğer iki örneğin açıklamalarından da kim edatından sonraki bölümün temel cümlelerin nesnesi olduğu açıkça görülmektedir.

2.1. de- fiiliyle kurulan cümleler, yapı bakımından iç içe birleşik cümledir.⁷ Bu tür cümlelerde, başkasının sözlerini nakleden cümleler, *de-* fiilinden sonra gelen *ki* bağlama edatıyla nesne olarak temel cümleye bağlanır.

1- Oğlan arxâdaşlarından geziken déyiler *ki* “*padişahın kızının türküsünün karşılığını kim bilise, padişah kızın ona verecekmış*” (EYAD1., 43/2,3). “Oğlan arkadaşlarıyla gezerken “padişahın kızının türküsünün karşılığını kim bilirse, padişahın kızını ona vereceğini” söylüyorlar.”

2- Garısına da *deyi ki* “*garı buna südün müdün vermiyesın, kızımın beşik kerme nişannısı*” (EYAD1., 45/5,6). “Karısına da ona sütünü mütünü vermemesini, kızının beşik kertmesi nişanlısı olduğunu söylüyor.”

3- Garanlux çöki ağa déyi *ki keloğlan gét öküzleri yémle ama éle yémle ki gafaları yémlikTen çıkmıya* (EYAD1., 59/32,33). “Karanlık çöküyor, ağa keloğlana öküzleri, kafaları yemlikten çıkmayacak şekilde çok yemlemesini söylüyor.”

4- Déyi *ki axşamın heyri sabaxın şerinden daha fenandır* (EYAD1., 123/14,15). “Akşamın hayrının sabahın şerrinden daha kötü olduğunu söylüyor.”

5- Dédiler *ki işte babamız ölmüş, anamız da ölmüş, gelin bizi götürün* (DA., XXXV/8,9). “Onlar, “anne ve babalarının öldüğünü, kendilerini götürmemizi söylediler.”

6- Dedi *ki bu gece yatın, yarın sebah sizi dayıza götürecegam* (DA., XXXV/36,37). “ Bu gece yatmamızı, yarın sabah bizi dayımıza götüreceğini “söyledi.”

7- O da déyi *ki beni déve vereler ki dev yiye bizim ahaliye su véreler* (GDİAT., 129/11). “O da onların, kendisini deve, devin onu yeyip kendi ahailerine su versin diye verdiklerini söylüyor.”

8- Şinci baa *diye ki* “*Benim diye, sende haggım var*” *diye* (AA., 14/26,27). (Şimdi bana bende hakkı olduğunu söylüyor.)

9- Bana dedi *ki demiş bu gökün yüksekî ne kadardır?* (EdİA., 24/55,56). “Bana bu göğün yüksekliğinin ne kadar olduğunu sordu demiş.”

10- Ben der, “o gardaşlar geldü zaman beni dersiñ *ki falan tallada*, onnar benim bulunduum tallaya gelir” (ZBKİA., 5/134,135,136). “O kardeşler geldiği zaman benim filan tarlada olduğumu söylersin, onlar gelir der.”

Halûk Akalın, Eski Anadolu Türkçesinde *de-* ve *san-* fiilleriyle kurulan *ki*'si düşmüş birleşik cümlelerin de *ki*'li birleşik cümlelerle aynı yapıda olduğunu, bu tür cümlelerin Türkiye Türkçesinde de örneklerinin bulunduğunu bildirmekte-

⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, 13. baskı, İstanbul 1985, s. 406-407.

dir.⁸ Mustafa Koç da *san-* fiiliyle *ki* bağlama edatı kullanılmadan da birleşik cümle kurulabileceğini örneklerle göstermektedir.⁹ Anadolu ağızlarında da *ki* bağlama edatı kullanılmadan *de-* ve *san-* fiilleriyle kurulan birleşik cümlelerde, tıpkı *ki*'li birleşik cümlelerde olduğu gibi yardımcı cümlenin temel cümleye nesne olarak bağlandığı örnekler bulunmaktadır:

1- Atlari vuriler, atlar gahmi. *Deyiler "nolacax ki gaxa"* (EYAD1., 46/34). "Atlara vuruyorlar, atlar kalkmıyor."Kalkınca ne olacağını" soruyorlar."

2- Déyiler *gelinin atını çekecek ki gaxıp gideler* (EYAD1., 46/35). "Kalkıp gidebilmeleri için gelinin atını çekeceğini söylüyorlar."

3- Deyi *bax saxan başTa söyliyem ki sonda gücenmiyecesin* (EYAD1., 59/20,21). "Ona, sonunda gücenmemesi için başta söylediğini diyor."

4- Sanırım yedí yıldır (UMA., 22/11). "Yedi yıl olduğunu sanıyorum."

5- Sanmiyasan vazgeçmişem (DA., LI/4). "Vazgeçtiğimi zannetme."

6- Sanırım karşımda bir aydır dogmiş (DA., LII/2). "Karşımda bir ay doğduğunu sanıyorum."

3- Temel Cümleye Dolaylı Tümleç Olarak Bağlanan Yardımcı Cümleler

Bu tür yardımcı cümleler, temel cümleyi yer-yön bakımından tamamlayarak dolaylı tümleç görevini üstlenirler. Aşağıdaki örneklerde *-mAĞA* anlamındaki isim-fiil ve *-dİğInA* anlamındaki sıfat-fiil grupları temel cümlenin dolaylı tümlecidir:

1- Geli *ki ata bine* (EYAD1., 41/34). "Ata binmeye geliyor."

2- Atı bi yere bağlı gidi *ki padişaxın garısını bula* (EYAD1., 53/7). "Atı bir yere bağlıyor, padişahın karısını bulmaya gidiyor."

3- Kömürlerin sahibisi *geler ki kömürleri götüre* EYAD1., 103/35. " Kömürlerin sahibi kömürleri götürmeye geliyor."

4- Bi çoban olerax *baxın ki ne siyaseT düşüner* (EYAD1., 156/27). "Bir çoban olarak ne siyaset düşündüğüne bakın."

5- Gétti *ki yemeği yapa* (DA., XXXIV/ 6,7). "Yemeği yapmaya gitti."

⁸ Şükrü Haluk Akalın,"Eski Anadolu Türkçesinde Ki'si Düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine", *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK. Yayınları, Ankara 2004, s.54-56.

⁹ Mustafa Koç, "Ana Cümle Yüklemleri "Sanmak" Fiilli Birleşik Cümleler", *İlmi Araştırmalar*, İlim Yayma Cemiyeti Yayını, Sayı 8, İstanbul 1999, s. 183.

6- Üle süz vèrmiş ki üle süz vèrmiş *ki er er tarafını ayna yapmış* (EdİA., 19/46,47). “Her tarafını ayna yapmaya (büyük) söz vermiş.”

4- Temel Cümleye Zarf Tümleci Olarak Bağlanan Yardımcı Cümleler

Bu tür yardımcı cümleler, temel cümleyi zaman, durum, tarz bakımından tamamlayarak zarf tümleci görevini üstlenirler. Aşağıdaki örneklerde ki’li yardımcı cümleler, *-IncA*, *-dlğIndA*, *diye* anlamında zarf-fiil, *-IncAyA kadar*, *-mAsI için*, *-dlğI için*, *-dlğI gibi* anlamında edat grupları kurmuş, bu kelime grupları da temel cümlenin zarf tümleci görevini üstlenmişlerdir:

1- *Nası ki ordan çıxılirse o beg oğlu nası ki bunnarı görise* bu Gamber’e bi tüfenk sıhi (EYAD1., 48/7,8). “Onlar oradan çıkınca o bey oğlu bunları görünce Kamber’e bir tüfek sıkıyor.”

2- *İsmed ki nasıl hücum vèrdi, unanın mevzisi bozuldi* (EYAD1., 127/23,24). “İsmet Paşa hücum verince Yunan’ın mevzisi bozuldu.”

3- *Leyliyâr nasıl ki toz dumani görer*, karısını éder kavax, kendi de olér ilan sarılar kavağe (EYAD1., 149/11,12). “Leyliyar, tozu dumani görünce karısını kavak yapar, kendisi de yılan olur, kavağa sarılır.”

4- *Nası ki kesisa* her parçası odanın bi koşasına üçi (EYAD1., 199/14). “Kesince her parçası odanın bir köşesine uçuyor.”

5- *Datlidan sôra xaber yollarıx ki bu géce şerbete geliyix* (DA., XXVI/17,18). “Tatlıyı yedikten sonra bu gece şerbet içmeye geleceğiz diye haber yollarız.”

6- *Bi kaç gün burada kalax ben ta ki bir yer bulayım* (DA., VI/126). “Ben bir yer buluncaya kadar burada kalalım.”

7- *Gız heman bu meyvaları topli, götüri, yahi, küllerini de toprağa gömi ki kimseler nası yapıldığını öğrenmesin* (EYAD1., 50/4,5). “Kız , kimsenin nasıl yapıldığını öğrenmemesi için bu meyveleri topluyor, götürüyor, yakıyor, küllerini de toprağa gömüyor.”

8- *Bu yemaği çekerler ki ölünün günahları ef ola* (EYAD1., 71/23). “Ölünün günahlarının affolması için bu yemeği verirler.”

9- *Baxarsın gendını bilmiyen bi kelime sarfeder, olmasun ki bi gargaşaxlıx bi bozuxlux olsun diye bi garar aldux ki herkes çolux çocuxların tembéh edecek, yaxınlarını tenbéhliyecek, düğün geldiği vakıt gadın gısmı dışarı çıxmıyacax* (EYAD1., 57/18,19,20). “Bakarsın kendini bilmeyen bir kelime söyler, bir kargaşa, bir düzensizlik olmasın diye herkesin çoluk çocuğunu, yakınlarını tembihlemesi, düğün vakti kadınların dışarı çıkmaması için bir karar aldık.”

10- Bu konuda bazan yardım edacah birinin barabar birlikde umudum var ki başda duran insanlara gerek *ki ayan ola bunu beklim* (EYAD1., 71/23). “Baştaki insanların bilmesi gerektiği için bu konuda bana yardım edecek, benimle birlikte(hareket edecek) insanların olduğundan umudum var, bunu bekliyorum.”

11- *Nası ki şimdi diyalım, muslumanlar ramazanda oruç tuti, ömrunda bi dafa haca gidiyor, günahları döküiyor*, bunlar da sanada bir ibadatlari vardır (KBAYA., XL/35,36,37). “Müslümanların ramazanda oruç tutup, hacca giderek günahlarından kurtulduğu gibi bunların da senede bir yaptıkları ibadetleri vardır.”

12- *Nasıl oldu ki yağmur durdu*, bulutlar açıldı, güneş çıktı (TYAD., 48/9,10). “Yağmur durunca bulutlar açıldı, güneş çıktı.”

13- *Oldi ki bir hasdam oldi benim bir aniden* ben bu hasdayı nasıl getirecegem eceba (EİA., 0502801/67,68). “Benim aniden bir hastam olduğunda aceba ben bu hastayı nasıl getireceğim.”

14- Onlar da anlamış *ki éliylan kor mi yer?* KDİAT., (154/8). “Onlar da eliyle koyup mu yer diye anlamış.”

15- İstanbulda padişahlık devri *gi son bulmaya başladı*, o sırada Rus devleti de çöktü (KİA., 29/1,2). “İstanbul’da padişahlık devri son bulmaya başladığında Rus devleti de çöktü.”

Şu örneği de bildirdiği anlama göre şöyle açıklayabiliriz: *Yé ki yémemiş-sen*, saçımı pürçegimi yoldi (DA., XXXIV/7,8). “Yer misin, yemez misin diye saçımı pürçegimi yoldu.”

4.1. Temel cümledeki eylemin sonucunu bildiren yardımcı cümleler, temel cümlede öyle, o kadar anlamındaki gösterme zamiriyle işaret edilerek belirtilir.¹⁰ Aşağıdaki örneklerde de *éle, ele, ela, öne* “öyle”, *bela* “böyle” gösterme zamiriyle işaret edilerek kurulan yardımcı cümleler, *-AcAk kadar, -AcAk şekilde* anlamlarında edat grupları kurmuş, bu edat grupları da temel cümlenin zarf tümleci görevini üstlenmiştir:

1- Daha Gamber *ele olmuş ki ele bi hale gelmiş ki* tanınmi (EYAD1., 47/28). “Kamber tanınmayacak bir hâle gelmiş.”

2- Başlı ağlamaya, *éle ađli éle ađli ki* at dile geli (EYAD1., 53/4). “(O), atı dile getirecek kadar çok ağlıyor.”

3-Sen *bela gılicın ela vur ki* ikisi bir gela (EYAD1., 137/26). “Sen, kılıcını ikisi bir gelecek şekilde vur.”

4- *Éle bi dertli dertli sölolardı ki* almıyan da alordu (AYA., IV/141,142). “Ağlamayanı da ağlatacak kadar çok dertli söylüyorlardı.”

¹⁰ Karşılaştırmak için bakınız: Hülya Savran, “Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler”, *TDAYB. 1999 I-II*, TDK. Yayınları, Ankara 2003, s.232.

5- Öne çağırıyor *kun odanın içi şengildeyo* (KYA., 37/39). “Odayı sarsacak kadar yüksek sesle şarkı söylüyoruz.”

5- Temel Cümlelerin Bir Unsurunu Vasıflandıran Yardımcı Cümleler

Temel cümlelerin unsurlarını çeşitli yönlerden nitelendiren yardımcı cümlelerdir. Bu tür cümlelerde, temel cümlelerin unsurları *ki* ilgi zamiri ile işaret edilerek bildirilir.

5.1. Temel cümlelerin öznesini vasıflandıran yardımcı cümleler

1-Padışax o gadar *zalımış ki zalımlığıni bütün dünya bilmiş* (EYAD1., 49/2). “Zalımlığıni bütün dünyanın bildiği çok zalim bir padişahmış.”

2- Yanı köyümüz *üş gabileden ibaretdür ki şimdi atmış xaneyi bulmuş* (EYAD1., 56/12). “Şimdi altmış hâneyle bulan köyümüz üç kabileden ibarettir.”

3- Köyümüzün gonşisi tadım vardır *ki beş kilometre* (EYAD1., 56/24). “Köyümüze komşu beş kilometre mesafede olan Tadım (köyü) vardır.”

4- Sora guyulu köyü var *ki dört kilometre* (EYAD1., 56/26). “Sonra dört kilometre mesafede olan Kuyulu (köyü) vardır.”

5- Şimdinin adamları bilmez tanımaz ama kehle denilen şe bele ufax *ufax şedur ki kirden olur* (EYAD1., 58/27). “Şimdinin adamları bilmez, tanımaz ama kehle, kirden olan böyle ufak bir şeydir.”

6- Bi baxça bi baxça *ki yéddi başlı dev orda yati* (EYAD1., 106/21). “(Bu bahçe) Yedi başlı devin orada yattığı bir bahçedir.”

7- Benim babam öledi *ki tekkesinde gelen, giden, yiyen çoxti* (DA., XXIII/64,65). “Benim babam tekkesine gelenin, gidenin, yiyenin çok olduğu bir adamdı.”

8- Orada éle bi ziyaretgah *ki sadece hac zamanı degil, yıl on iki ay, girmî dört seet hiç durmamaş şartile her zaman orası tevaş halındadır* (UMA.,3/255,256). “Orada sadece hac zamanı değil, on iki ay, yirmi dört saat hiç durmadan ziyaret edilen bir ziyaret yeri (vardır).”

9- Éle bi hamamdı *ki ābi ne Bursada ne hēç bi yerde éle bi hamam yoxti* (ÇÇYA., 12/44,45). “Ağabey! Ne Bursa’da ne de başka bir yerde bulunmayan bir hamamdı.”

10- Babam ok kadar tedbirli ok kadar meraxlı *bi adamdı ki hēç bi pādişahıta olmiyan gennide vardı*, hepisi gētti (ÇÇYA., 12/42,43,44). “Babam, hiçbir padişahıta bile olmayan değerli eşyalara sahip, çok tedbirli, çok meraklı bir adamdı.”

11- Öile güzē, öile yakışıklı bi deliganmıdı *ki hēç onuñ gibi vā-mıdı Urlada* (GBAA., 19/11,12). “Urla’da hiç onun gibisi bulunmayan çok yakışıklı, çok güzel bir delikanlıydı.”

12- Yāni öle bi halg şâiriydi *ki yāni böle tekerleme gibi hiç düşünmezdi* (KırYA., XXXII/58,59). “Tekerleme söyler gibi hiç düşünmeden şiir söyleyen bir halk şâiriydi.”

13- Param da yok *ki alam* (OİYA., 67/26). “Alacak param da yok.”

14- Can gerek *ki bu dertlere dayana* (EYAD1., 163/8). “Bu dertlere dayanacak can gerek.”

15- Yol *yox ki gétsin*, nére gédecax (ÇÇYA., 17/54). “Gidecek yol yok, nereye gitsin?”

5.2. Temel Cümlelerin Nesnesini Vasıflandıran Yardımcı Cümleler

1- Éle bi bağları vardı *ki görenin havasu galurdu* (EYAD1.,87/34,35).

“Görenin hevesinin kaldığı bir bağları vardı.”

2- Onların birer selamlık déyilen odaları vardı *ki büyükler giderlerdi* (EYAD1., 130/30,31). “Onların, büyüklerin gittiği selamlık denilen odaları vardı.”

3- Sōra üçüncü tāmiri *ki dokuz yüz senelik falan* (UİA., I-49/74,75). (Sonra (Ulu caminin) yaklaşık dokuz yüz sene önce üçüncü tamiri (yapılmış).)

5.3. Temel Cümlelerin Dolaylı Tümlecini Vasıflandıran Yardımcı Cümleler

1-*Koskoca müdür ki kaxtı ayağıya ki ona vérmedi* (DA., XLIX/34,35).

“(Kızını istemeye) ayağına gelen koskoca müdüre de (kızını) vermedi.”

2-Yirmi gün var *ki üç ay tamam olsun* (EYA., D.4-24/9). “Üç ay olmasına yirmi gün var.”

5.4. Temel Cümlelerin Yüklemine Vasıflandıran Yardımcı Cümleler

1- Benim dileğim *budur ki beni xérli éyi insanlarla düş getire* (EYAD1., 67/32). “Benim dileğim, (Allahın) beni hayırlı, iyi insanlarla karşılaştırmasıdır.”

2- Benim déyeceğim *budur çi benim ne günahım var* (DİAT., 187/187/22). “Benim diyeceğim ne günahım olduğudur.”

3- Axāretten *gördüklerim, bildüklerim ki, her iki terafdan birbirleriyle herb etdiler* (EYA., D.4-15/12,13). “Benim bu eziyetten gördüklerim, bildüklerim, her iki tarafın da birbirleriyle savaşmasıdır.”

4- Söylicēm *bu ki bu tokmānan bi patşahın başına bi imamın başına vuracam* (KDİAT., 58/29,30). “Benim söyleyeceğim, bu tokmakla bir padişahın başına bir imamın başına vuracak olmamdır.”

6- Şart cümlesi

Temel cümlenin şartını bildiren yardımcı cümleler, *-sa* eki, cümle başında *eğer, eğer ki* edatlarıyla ve *ki*'nin *her* ve *ne* kelimesiyle birlikte kullanılmasıyla da ifade edilir:¹¹

1- Eger *ki alursā bilürüm ki bu evlenmiş* (ÇÇYA., 13/26). “Eğer alırsa bunun evlendiğini anlarım.”

2- Eger anay var, eger ablay var, kımse, gider o kızın anasına söler (UMA., 20/8,9). “Eğer annen, ablan varsa, her kim ise, gider, o kızın annesine söyler.”

3- *Her ki ben sölim*, o bena karşı bi tevur hareketler yapTı, ağzını yaydı (EYAD1., 121/6,7). “Ben ne söylesem, bana karşı bir tavır hareketler yaptı, ağzını yaydı.”

4- *Her ki ben söledim*, gaḫdī bena karşı oynadı (EYAD1., 121/8). “Ben ne söylediysem kalktı, bana karşı oynadı.”

5- *Her ki ben déyim* o baxan ē déyi (EYAD1., 121/13,14). “Ben ne söylesem o bana ē diyor.”

6- Bizde *ne ki var ne ki yoḫ* aldı. Paradır, tesbaḫdır, tabağadır (KİA., 36/29,30). “Bizde para, tesbih, tabaka ne var ne yoksa hepsini aldı.”

7- Milletın elinnen *ne ki silah var*, bütününü almış (KİA., 18/83). “Milletin elinden ne kadar silâhı varsa hepsini almış.”

Sonuç

Ki'li yardımcı cümleler, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi İç, Batı ve Kuzey bölgeleri ağızlarında daha az kullanılmasına rağmen Doğu ve Güneydoğu bölgesi ağızlarında çok yaygın kullanılmaktadır. Bu tür cümle yapısının varlığında, o bölgelerde meskûn halkın dillerinde yabancı dillerin ve özellikle Farsçanın etkisi bulunmaktadır. Verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi bu tip cümleler, kullanım şekli bakımından da Eski Anadolu Türkçesinin devamıdır. Ağız özelliklerinin, dolayısıyla *ki*'li cümlelerin bugün hemen hemen hiç değişmeden hâlâ korunmasının sebeplerini, eğitim düzeyinin ve hâtâ okuma yazma oranının düşük olması,

¹¹ Karşılaştırmak için bakınız: Hülya Savran, agm., s.233.

buna bağılı olarak insanların konuşma dillerinde değişim sağlayacak araçlardan mahrum olması şeklinde açıklamak mümkündür.

KISALTMALAR ve KAYNAKÇA

- Akalın, şükrü Halk; “Eski Anadolu Türkçesinde Ki’si Düşmüş Birleşik Cmler zerine” *Zeynep Korkmaz Armağanı*, TDK. Yayınları, Ankara 2004.
- MA.** Akar, Ali; *Muğla Ağızları*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2004.
- Aksan, Doğan; *Türkçenin Zenginlikleri İncelikleri*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.
- AA.** Aydın, Mehmet; *Aybastı Ağzı*, TDK. Yayınları, Ankara 2002.
- YA.** Boz, Erdoğan, zelik Sadettin; *Diyarbakır İli, Çüngüş ve ermik Yöresi Ağzı*, TDK. Yayınları, Ankara 2001.
- KBAYA.** Buran, Ahmet; *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK. Yayınları, Ankara 1997.
- DİAT.** Caferoğlu, Ahmet; *Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK. Yayınları, Ankara 1995.
- GDIAT.**; *Güney Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK. Yayınları, Ankara 1995.
- KDIAT**.....; *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar*, TDK. Yayınları, Ankara 1994.
- AİAD**.....; *Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler*, TDK. Yayınları, Ankara 1995.
- Çağatay, Saadet; “Türkçede ki<erki” *TDAYB. 1963*, TDK. Yayınları, Ankara 1964, s.225-238.
- OİYA.** Demir, Necati; *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK. Yayınları, Ankara 2001.
- Eckmann, Janos; “Çağataycada Yardımcı Cmler”, *TDAYB. 1959*, Ankara 1988, s.27-58.
- KİA.** Ercilasun, Ahmet Bican; *Kars İli Ağızları*, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları No:2, Ankara 1983.
- ZBKİA.** Eren, Emin; *Zonguldak, Bartın, Karabük İlleri Ağızları*, TDK. Yayınları, Ankara 1997.
- Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1985.

- DA.** Erten, Münir; *Diyarbakır Ağzı*, TDK. Yayınları, Ankara 1994.
- EİA.** Gemalmaz, Efrasiyap; *Erzurum İli Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 1995.
- KYA.** Gülensoy, Tuncer; *Kütahya ve Yöresi Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 1988.
- EYAD1.** Gülensoy, Tuncer, Buran, Ahmet; *Elazığ Yöresi Ağzılarından Derlemeler I*, TDK. Yayınları, Ankara 1994;
- TYAD**.....; *Tunceli Yöresi Ağzılarından Derlemeler*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.
- UIA.** Gülsevin, Gürer; *Uşak İli Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 2002.
- KırYA.** Günşen, Ahmet; *Kırşehir ve Yöresi Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 2000.
- EdİA.** Kalay, Emin; *Edirne İli Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 1998.
- Koç, Mustafa; “Ana Cümle Yükleme “Sanmak” Fiilli Birleşik Cümleler”, *İlmî Araştırmalar*, İlim Yayma Cemiyeti Yayını, Sayı 8, İstanbul 1999, s. 177-187.
- NYA.** Korkmaz, Zeynep; *Nevşehir ve Yöresi Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 1994.
- GBAA**.....; *Güney-Batı Anadolu Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 1994.
- Mansuroğlu, Mecdut; “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, *TDAYB. 1955*, TDK. Yayınları, Ankara 1988, s. 59-71.
- AYA.** Nakiboğlu, Sadi; *Adıyaman ve Yöresi Ağzıları*, Niğde Üniversitesi Yayınları, Niğde 2001.
- UMA.** Özçelik, Sadettin; *Urfa Merkez Ağzı*, TDK. Yayınları, Ankara 1997.
- EYA.** Sağır, Mukim; *Erzincan ve Yöresi Ağzıları*, TDK. Yayınları, Ankara 1995.
- Savran, Hülya “Eski Türkiye Türkçesinde Kim Bağlaçlı Yardımcı Cümleler”, *TDAYB. 1999/I,II*, TDK. Yayınları, Ankara 2003, s. 225-238.
- Tekin, Şinasi; “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, *TDAYB. 1965*, TDK. Yayınları, Ankara 1966, s. 35-63.
-; “Eski Türkçe”, *TDEK*, Cilt 2, Sayı A-23, TKA EY., Ankara 1992, s. 69-120.